

ՅՈՒՑԱԿ ԵՒ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ Գ. ԿԻԻԼՊԵՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ

ՀԱՅԵՐԷՆ ՀՆԱՏԻՊ ԳԻՐՔԵՐՈՒ

(1512 — 1800)

Աստուածաշունչի հայերեն առաջին տպագրութեան 300-ամեակին առթիւ, «ՍԻՈՆ»-ի 1966-ի Փետրուար-Մարտ միացեալ բացառիկ քիւռով հրատարակեցինք Երուսաղէմի Կիւլպէնկեան Մատենադարանին մէջ գտնուող եւ Ոսկանեան հրատարակութիւն հանդիսացող գիրքերու յիշատակարանները: Պէտք է խոստովանինք որ մինչեւ այդ բուսկանը մասնաւոր հետաքրքրութիւն մը զգացած չէինք Հայ հնատիպ գիրքերու հանդէպ. շատ մակերեսային ֆանի մը դիտողութիւններու հիման վրայ եզրակացուցած ըլլալով. ինչպէս շատեր, քէ՛ գեղեցիկ եւ արտակարգ մեր մանրանկարչութեան դիմաց եւ հակառակ արուեստի այդ ամենամոքի մարգին մէջ մեր արձանագրած բացառիկ իրազործումներուն, Հայ տպագրութիւնը շատ խեղճ ու հաւարակ գործունէութիւն մը կը ներկայացնէր, մասնաւոր իր գոյութեան առաջին ֆանի մը դարերուն:

Եւ սակայն գրեթէ ակամայ սկսուած աշխատանք մը մեզի համար շատ շուտ դադրեցաւ նիւթերու չոր ու ցամաք հաւաքում մը ըլլալէ եւ վերածուեցաւ ամենօրեայ հոգեկան խնջոյքի, երեսունհինգի եւ հետզհետէ անոյ խանդավառութեան: Որովհետեւ Ոսկանեան 1670-ական բուսկաններէն արագ ուսում մը ընելով մինչեւ դար մը առաջ, մինչեւ Մեղապարտ, բայց մանաւանդ երեսունհինգ դժուար օրերէն հեռանալով ու հասնելով 1700-էն ծաղկի սկսող Պոլսական աֆանչիկ գործունէութեան, համոզուեցանք քէ՛ Հայ տպագրութիւնը մեր ցեղին ամենէն ազնիւ եւ ամենէն բովանդակ իրազործումներէն ու յազրամաններէն մին էր, զանազան տեսակէտներով:

Ամենէն առաջ, մեր ցեղային ինքնայատուկ ընդունակութիւններուն եւ մեզ իբրեւ ուսումի եւ արուեստներու հետամուտ ժողովուրդ՝ շրջապատի յետամնաց հաւաքականութիւններէն անջատող մեր ձգտումներուն նկարականցած մէկ փաստն էր ան, միանգամայն գեղեցիկ եւ սխրայի:

Յետոյ, անգիտակից մզում մը ըլլալէ առաջ՝ ան մանաւանդ պահանջքի մը ծնունդ էր. իսկ այդ պահանջը չէր բխեր միայն գիրք տարածելու եւ բազմապատկելու սովորական եւ օրինաւոր փափաքէ մը, այլ ան արդիւնք էր ինքնապաշտպանութեան խորապէս զգացած զգացումի մը: Որովհետեւ, մեր հայրենիքի անտէր եւ անբուր զգացողութեան լուծ, Հայաստանի քէ Կիլիկիոյ ֆաղաֆներէն ու աւաններէն եւ ամենէն համեստ գիւղերէն իսկ ներս մուտք գործած էին ֆրիստոնէական սուրբ հաւատք տարածողի մօրթին տակ ֆոզուած մարդոցներ, որոնք, զինուած բոլոր միջոցներովը եւրոպական հզօր պետութիւններու, նպատակ ունէին խաղաղ, աստուածապաշտ եւ հոյակապ առաքինութիւններով գաղղարուն ժողովուրդի մը ամբողջ նկարագիրն ու հոգին փոխել, յանուն մութ եւ անարձանագրելի շահերու: Այս ծրագրի արագ եւ լիակատար իրագործման համար պայքարի լուսազոյն զենքեր էին գիրքերը, ճշոյ տպագրութեամբ ու հայերէնով, հրատարակուած՝ հեռաւոր Հռոմի կամ Վենետիկի մէջ, յանաօ «Հաւատոյ Տարածման Ժողով»-ին կողմէ, որոնք մուտք գործելով Հայ սուներէն եւ, ինչո՞ւ չէ, մանաւանդ Հայ մեծաւորներէն ներս, կը խախտէին եկեղեցական մեր դարաւոր աւանդութիւնները, կը հեցնէին ու անընդունելի կը յայտարարէին մեր դաւանանք եւ մանաւանդատ քացատրութիւններով մեր փորձէին Հայ շէնք-թանգարաններ առաջնորդել իսկ՝ ուր մեզ փորձած էին տանիլ Յազկերտէն մինչեւ «Հաւատոյ տարածիչ» չերէցներն ու պատգամաւորները — ձուլում եւ յախտեմական կորուստ:

Հայ տպագրութիւնը շատ շուտ կըցաւ դառնալ այս հոսանքին դէմ պայքարող եւ

իր գետինը յաջողութեամբ պաշտպանել կրցող ազդակ մը մեր կեանքին մէջ։ ԺՁ. դարի քիչ մը անփառունակ ու անկերպարան սկզբնաւորութենէն ետք, յաջող հարկւրամեակը (եւ մանաւանդ անոր երկրորդ կէտը) դարձաւ իրապէս գեղեցիկ եւ նախանձ գրգռող յաջողութիւններու ժամանակամիջոց մը, որուն ընթացքին ծաղկեցան Հայ տպագրութեան նսկանքներն եւ վաճառեցիկներն շրջանները, պատրաստելով Պոլսահայ տպագրիչներու՝ Մարգուսնցիի եւ Աստուածատուրի երկարամեայ եւ բազմադիւն գործունէութիւնը։

Ժամանակի ոգին հնազանդ՝ Հայ տպագրութիւնը իր սկզբնաւորութեան եւ միջին կեանքին ընթացքին գրեթէ զուտ կրօնական բնույթ կը կրէր, հակառակ որ աշխարհիկ նիւթերով գիրքերու ալ հրատարակման փորձեր կ'ըլլային։ Այս անոր համար մանաւանդ՝ որ այդ օրերու կարողիկոսներէն մինչեւ հետաւոր տպարաններու մուրթին մէջ տփնոյ սարկաւազը գիտէին եւ համոզուած էին, որ միմիայն զօրաւոր եւ իր սկզբնակներուն եւ աւանդութիւններուն վրայ հաստատ մնացող Հայ եկեղեցիով էր որ կարելի պիտի ըլլար, ինչպէս անցեալին՝ ներկայ ժամանակներուն ալ առաջնորդ ու պահապան հանդիսանալ Հայութեան եւ զայն անփորձ պահել բոլոր շարքերէն եւ վտանգներէն։ Իսկ իբրեւ նախապայման այս նըպատակի իրագործման, անհրաժեշտ էր Հայ եկեղեցիները օժտել տօնացոյցով, ժամաշիրքով, շարակնոցով, խորհրդատեսերով, բայց մանաւանդ՝ Աստուածաշունչով։ Որքան ազդեցիկ եւ կարեւոր պէտք էր նկատուած ըլլային նման հրատարակութիւններ, որ, օրինակի համար, Հռոմի հզօր պապութեան մէկ գլխաւոր քերականութիւնը «Լատտոյ Տարածման Ժողով»ը պարտադրուած զգար 1677-ին առանձին հատորով մը «սրբագրել» սփռելի՝ Ոսկան երեսանցիի անլուր տանգումներով Ամսթերտամի մէջ հրատարակած Ժամագիրքը կամ Շաբակնոցը...

Միայն ԺԸ. դարուն էր որ երկարատեւ եւ աւելի որոշ ծրագրի հետեւող տպարաններ գոյութեան եկան, որոնք, Կ. Պոլսոյ նման հայակեղորոնի մը մէջ՝ կրցան ուղղութիւն տալ ամբողջ համայնքի մը, մեծագոյն դեր խաղալ դաւանաբանական տարակարծութիւններու ֆողին տակ մղուող այլանպատակ պայքարներուն մէջ եւ ի վերջոյ ստեղծել հանրային մտայնութիւն մը՝ որ դար մը վերջ իր ազատ ասպարէզը պիտի գտնէր լրագրութեան-հրատարակագրութեան մէջ։

Սակայն Հայ տպագրութիւնը փշոտ եւ տառապալից ասպարէզ մը հանդիսացաւ իրեն համար աշխատողներուն։ Ան ծնաւ եւ ծաղկեցաւ բոլորովին անհատական միջոցներով։ Զուեցանք կազմակերպութիւն մը, հաստատութիւն մը կամ մարմին մը, որ տպագրատուներ հիմնէր կամ գոյութիւն ունեցողներուն օժանդակէր ներքապէս։ Հայ տպարանները, մանաւանդ Պոլսէն դուրս, հաստատուեցան իրարմէ անկախ, առանց իրարու հետ յարաբերութիւն կամ կապ ունենալու եւ հետեւաբար, վերջին հաշուով, երբ ներկայ օրերու խիստ արժեքափերով կը բնենք՝ իրենց արդիւնքը չեղաւ ա՛յն՝ ինչ որ ակնկալելի էր մեր ժողովուրդին նման ատակ եւ բազմածիր ազգէ մը։ Ամփոփ ներածութեան մը համարած տողերը մեզի չեն ներքեր մամրամասնութիւններու մէջ մտնել եւ բնեկ պատճառները այս իրողութեան։ Միայն անհրաժեշտ է շեշտել որ այդ արդիւնքին մէջ դրականն ու գեղեցիկը պէտք է վերագրել Հայ տպագրիչներու՝ կեսարացիներու, Անկիւրացիներու, Տէրգիցիներու, Երեսանցիներու, Վաճառեցիկներու, Աստուածատուրներու, Մարգուսնցիներու եւ բազում այլ երախտաւորներու բացարձակ գոնողութիւններուն եւ անհաշիւ նուիրումին։ Մինչ, միւս կողմէ, այլ արդիւնքին անբաւարարութիւնը պէտք է փնտռել իրենցմէ դուրս՝ իրենցմէ բոլորովին անկախ պայմաններու եւ իրադրութիւններու մէջ, որոնց պարտադրեալ եւ ակամայ գոհերն էին իրենք։

*

Հայ տպագրութեան պատմութիւնը, ըստ մեզի, տակաւին չէ ներկայացուած իր ամբողջական երեսներով։ Աւելին, ան տակաւին չէ՝ ստացած այն հետաքրքրութիւնն ու գիտական հետազոտութիւնը՝ որոնց արժանի կը դարձնէ իր կատարած գործին տարողութիւնը։ Զարբիանէլեանի, Լէոյի, Թեոդիկի, Լեւոնեանի եւ ուրիշներու աշխատութիւնները որոշ չափով միայն կը յաջողին իրենց նպատակին մէջ։ Անոնց ամենէն նորը՝ առնուազն քառորդ դարու կեանք ունի, եւ հետեւաբար անհրաժեշտ է ունենալ լման պատմութիւն մը՝ որ իւրացնելով հանդերձ յիշուած ուսումնասիրութիւններուն հարուստ նիւթերը, կարենայ օգտագործել երեսանքներու անոր տուեալներ, փաստեր եւ իրողութիւններ։ Այդ ուղղութեամբ, ամենէն զովելի աշխատանք մըն է Հայաստանի Միասնիկեանի Անուան Գրադարանի

ձեռնարկը՝ կազմելու ամբողջական ցանկը 1512-1800 շրջանին տպուած Հայ գիրքերուն: Միայն այն ատեն կարելի պիտի ըլլայ վերջնական եւ յստակ գաղափար կազմել Հայ տը- պագրութիւնը շահագրգռող բազմաթիւ հարցերու մասին եւ պատրաստել լիակատար պոս- տուքիւն մը:

Հրատարակելով Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց վանքի կիլիպէնկեան Մատենադարա- ընին մէջ պահուող Հայ հնատիպ գիրքերու ցանկը, յոյս ունինք թէ համեստ բաժին մը ա- ռած պիտի ըլլանք կատարելի այդ գործին մէջ, որուն իրագործումը սրտովին կը բաղձանք: Նկարագրուած գիրքերուն կցած ենք յիշատակարանները, որոնք, կը խորհինք, կրնան նը- պաստել մութ մնացած գանգաւն խնդիրներու լուծման կամ առնուազն յստակացման: Ուղ- ղագրութիւնն ու կետադրութիւնը պահած ենք նոյնը, բանալով միայն կրճատուած բառերը: Այս աշխատանքը ուսումնասիրութիւն մը չէ, հետեւաբար չ'զբաղիր Հայ հնատիպ գիրքերու տառատեսակով, բուլղրով, կազմով, փայտափորագիր փշէններով, էջագարդերով, զարդե- րով եւ այլ յարակից հարցերով, որոնք մեծապէս հետաքրքրական են եւ գննութեան լայն դուռ կը բանան բանասէրներու առջեւ:

ԱՐԱՅ ԳԱՆՏՃԱՆ

1

ՈՒՐԲԱԹԱԳԻՐԲ: Վենետիկ, տպ. D. I. Z. A., 1512-1513. 62 թերթ:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Զանի:

Սրբոց Յակոբեանց Զեռագրատուն

2

ՊԱՏԱՐԱԳԱՏԵՏԻՐ: Վենետիկ, տպ. D. I. Z. A., Հրտ. Յակոբ Մեղապարտ, 1513. 41 թերթ:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Գրեցաւ սուրբ տառս ի. Զ. Կ. Բ. ի աստուածապաշտութեան ի վէնէթ որ է վէնէ- տիկ Ֆրանկոստան. ձեռամբ մեղապարտ յակոբին. ով որ կարդայք մեղաց թողութիւն խնդ- րեցէք աստուծոյ:

Սրբոց Յակոբեանց Զեռագրատուն

3

ԱՂԹԱՐԲ: Վենետիկ, տպ. D. I. Z. A., 1513:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Զանի:

Սրբոց Յակոբեանց Զեռագրատուն

4

ՊԱՐԶԱՏՈՒՄԱՐ: Վենետիկ, տպ. D. I. Z. A., 1513. 118 էջ:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Զանի:

Սրբոց Յակոբեանց Զեռագրատուն

5

ՏԱՂԱՐԱՆ: Վենետիկ, տպ. D. I. Z. A., 1513. 150 էջ:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Զանի:

Սրբոց Յակոբեանց Զեռագրատուն

Իմնօթ. վերոյիշեալ առաջին հիմք գիրքերու հրատարակութեան շարքը կը հետեւի Ն. Եսս. Կովականի ղապաւորման («ՍԻՈՆ», 1965, քիւ 3, էջ 86), որ, ըստ մեզի, ճշդագոյնն է: Զեմք տուած այս գիրքերու մանրամասն նկարագրութիւնը, որովհետեւ նման բան մը աւանձին ուսումնասիրութեան նիւր կը կազմէ:

6

ՏՕՄԱՐ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ: Հոռոմ, հրտ. Յովհաննէս Քհնյ. Տէրղնցի եւ Սուլթանշահ Թոխաթեցի: Տպ. Տօմարիկոս Պաղա, 1582, 111 չհ. էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ՏԱԽՎՄԱՐ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ ԵՄԻՍԵՆԱԿԱՆ: Որ եղև յիշխանութեան հզօր սրբոյ Փափոյն եւ ոյլ Թաղաւորաց: Կազմեցաւ ի մեծըն Հոռոմըն, ի քաղաքն սրբոց առաքելոց:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Ա

Եւ զանհրճուտս աշխատողս զչտէր յովանէս տէրղնցիս աղաչեմ յիշման արժանի առնէք:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Բ

Զփծուե զբիշս զչտէր յովանէս տէրղնցիս զգեխեալսս մեղօք մի ողորմայիւ արժան առնէք ըզմեզ աղաչեմք:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Գ

Եւ զիս զչտէր յովանէս տէրղնցիս մի ողորմաիւ զհոգիկո ձեր արժան առնէք:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Դ

Եւ զծառայս ձեր զչտէր յովանէս տէրղնցիս մի ողորմաիւ արժան առնէք:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Ե

Եւ զիս զմեղաւոր տպագրիշս յիշման արժանացո:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Զ

Մի մեղադրեք եղբարք զի առաջին արուեստն է:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Է

Զաշխատողք արուեստիս յողորմարցն առտես չառնէք սիրելի եղբարք:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Ը

Զկաղմոյ բոլորակացս զծառայս ձեր զչտէրս մի ողորմաիւ առտես չառնէք:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Թ

Եւ զիս առտես չառնէք եղբարք ի ձեր սուրբ աղօթաց:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Ժ

Եւ զիս զչտէր յովանէս տէրղնցիս զաշխատող ողորմայիւ արժանացո:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ԺԱ

Զիս զմեղօք լըցեալ ծառայս ձեր յիշեցէք ի տէր:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ԺԲ

Զթելադիրս զխաչիկն զորդիեակս յիշեցէք ի տէր:

Իսառայս ձեր չտէր յովանէս տէրղնցիս յիշեցէք ի տէր:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ԺԳ

Զկաղմոյ սորա բղչտէր Յովանէս տէրղնցիս յիշեցէք ի տէր:

Իմնօթ. Անուանաքերքը ինկած է:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

264-11

1582

7

ԱՌԱՒԵԼ ՊԱՐԶԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ: (Հայ եւ Լատին) Թրդմ. Պետրոս Պողոս Քաշանայ, Հոմմ, տպ. Հաստոյ Տարածման (Propaganda Fide), 1630, 8 չհ. + 237 = 245 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ԱՌԱՒԵԼ. ՊԱՐԶԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ: Քրիստոնէական Վարդապետութեան Թարգմանեալ Ի Ֆրանսիաց Լէզվէ Ի Հայոց Բան Ձեռամբ տէր Պետրոս Պողոսի Հայոց Քաշանայն եւ Հրեամանայն սրբազան Փափին Ութերորդ Որբանոցի եւ Սուրբ Ժողովոն վասն Հաստատութեան Հաստոյ Կարգեալ է կազմեալ էջ եւ Ի Թվին Ծրննդեան Քրիստոսի. ոտլ.:

Dichiarazione piu copiosa della DOTTRINA CRISTIANA Tradotta dalla Italiana nella lingua Armena dal P. Pietro Paolo Sacerdote Armeno. Stampata per ordine della Santa di N. S. Papa Urbano Ottavo E della Sagra Congregatione de Propaganda Fide.

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆ Ա

Եւ Տէր Նէրսէս արքէպիսկոպոս բաղէշոյ քաղաքին տէսի զայս զիբքս որ է պարսկաբանութիւն քրիստոնէական տընորնականացն Թարգմանեալ Ի լաթին լեզվէ Ի Հայոց բառս Ի տէր պետրոս պողոս քաշանայ կըրօնավորէն. Արդ վասն բատուգութեան սորայ վրկայեմ եւ կամակից եղէ կազմութեան սոյրին զի ճըմարիտ եւ բատուք է բանք սորայ: Ի Թվին Հայոց. ոչդ եւ Ծրանդաց. ոտիդ:

Եւ տէր Նէրսէս արքէպիսկոպոս բաղէշոյ քաղաքին ձեռօք իմօք զըրեցի զայս վրկառութիւնս:

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆ Բ

Եւ Ծրբա Աւդոստինոս բաղենց Ի կարգէն քարոզողաց սրբոյն զամենիկոսի Յաշխարհն Հայոց յէրկըրէն նախնիանայ Ի դատունն երննջակոյ Ի դիողաքաղաքէն ապարաներ զի եկի Ի մայրաքաղաքն Հոմմ վասն Հրեանդոսութեան զերազրբական աթոռոյն սրբոց զըլխավոր առաքելացն պետրոսի եւ պողոսի եւ Յաջորդի նոցին Ութերորդ ուրբանոցի Փափին է Թվին Ծրննդեան Յիսուսի Քրիստոսի տեսան մերոյ. ոտլ.:

Եւ երբ տեսի զվերոյգըրեալ պարզարարութիւն քրիստոնէական վարդապետութեան եւ Հրեանոք մեծավորացն ընթերցայ տուն առ տուն եւ զըտաւ պէութիւն անըզալ բաց բատ քերականական բառիցն ալիւի կամ պակաս Իսկ զաշխատող այսմն տառիս զտէր պետրոս պողոս քաշանայ եւ կրօնավոր Ի Հայոց ազգէն որ եւ Թարգմանեաց բատուգութեամբ լրացայ(?) Ի Ծրանդաց լեզվէ Ի Հայոց Յիւլէցէք Ի սուրբ ազօթեւ ձեր զի Յիսուս Քրիստոս աստուած մեր Յիւլոյացն եւ Յիւլէցեացն ողորմեացի Յիսուս միուս անգամ Գալլատեան: Ամէն:

Գրեցի Ձվրկաութիւն ձեռամբ իմով մահս: դ.:

Եւ Աւդոստինոս բաղենց Ի կարգէն քարոզողաց:

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆ Գ

Եւ Ըստեփանոս Աւագ Սարկավարք Յամթէցի զազպարի որդին Վրկեմ բատուգութեան սորին:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Ձուռի:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

230.2 Պեւ.

8

ՀԱՐԱՆՑ ՎԱՐՔ: Նոր Զուղա, Հրտ. Խաշատուր Կեսարացի, տպ. Ամենափրկիչ Վանքի, 1641, 26 (705) էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

Ձուռի: Կը սկսի «Յանկ է: Գլխաւոր բանից...»

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Փառք ամենատուր երրորդութեան հօր եւ որդւոյ եւ հոգւոյն սրբոյ: Որ եւ կարո-

դուքին տառապեալ անձանցս. հասանել յաւարտ զըրցս որ կուշի հարանց վարք: Թ՛վին. ու զ: Ի քաղաքն շօշ որ սպահան: Յանապատն Նոր Զուղայոյ: Ի Թաղաւորութեան պարսից: Շահ սէֆոթ: Եւ Ի Հայրապետութեան Սուրբ Էջմիածնայ. տեառն Տէր Փիլիպպոսի: Յիշխա- նութեան Գրիգորաղաքիս ջուղայոյ: Ի յիսանաշուք Պարոն խօջայ Սարգիստիս իմաստնոյ եւ բարեպաշտի. Զեռամբ Նուաստ Խաչատուր վարդապետի կեանքացոյ. Որ բազում աշխատու- թեամբ հանդերձ միարան ուխտիւս. Հաղիւ կարացար այշտիս Ի յայտ բերել. Զի ոչ ուսաք յումեքէ: Եւ ոչ տեսալ Ի վարպետէ Այլ Ի տեսութենէ հոգւոյն: Եւ աղօթիւք հոգեւոր Հօրն մերոյ. Տէր Մովսէս Կաթողիկոսի Փոխեցելոյ առ տէր: Որ կրկին լուսաւորիչ եղև Հայ- կազան սեռիս Նորոգելով Զսուրբ Էջմիածինն. Եւ զեղծեալ կարգս մեր Որ Ի Թուլութենէ յառաջնոցն. Զոր տէր աստուած մեր ընդ երկոտասան Վարդապետացն: Դասակից եւ պա- կակից արասցէ ամէն:

Յիշեալք եւ զհոգեւոր որդեակէն իմ զՏէր Սիմէոն Վարդապետն: Եւ զտէր Դաւիթ Վարդապետն. որ յայսմ ամի. Շնորհին աստուծոյ Տուաք Գաւազան երկոցունցն. եւ զպատ- տական ծերունի Տէր Մկրտիչն Նաեւ զաշակերտակից սոցիւ: Զտէր Պաղտասարն. Զտէր Սա- հակն Զտէր Յովանէսն Զտէր Նիկողայոսն Զտէր Միքայէլն Զտէր Աւետիսն Զյովսէփն: Եւ Զմեծ յովանէսն: Եւ այլ եւս բազումք մեծամեծք եւ փոքունք. Զոր ձանձրութիւն է յիշելն: Եւ ամենեքեան օմանդակ են այսմ դործոյ. Ոմն Ի Թղթի շինութեան. Զի զթուղթսն եւս Ի տանկ եմք շինեալ: Բայց Քիւթի լաւագոյնն զժուարագիւտ լինելոյ սակս. Այսպէս ձեռն ետ այժ- մուս անմեղադիր լերուք. Թերեւս յառաջանալով: Եւս եւս լիցի. Ոմն Ի կաղմութիւն զըրցս. Ոմն Ի արբազութիւն. Եւ այլք յայլ իմն դործս. Զոր հատուցանողն բարեաց բոտ իւրաքան- չիւք ջանի եւ վաստակոյ: Հատուցէ բաղմապատիկ աստ եւ Ի հանդերձելումն: Եւ տէրք յի- սուս քրիստոս: Զեղ յիշողացդ, եւ մեզ յիշեցելոցս Առ հասարակ ողորմեցի Ի միւս անգամ զպատեան իւրոյ որ է արհնեալ յաւիտեանս ամէն:

Դարձեալ յիշեցէք. Ի մաքրափայլ եւ Ի լուսանաճանշ յաղօթքս ձեր: Որք օգտիք Ի ամանէ կարդալով կամ օրինակելով: Զփոքրագոյն աշակերտսն իմ: Զմարդարէն. Զհայրա- պետն: Եւ Զանտոնն: Զտէր յակոբն եւ զսարգիսն Որ բազում ջանիւք եւ աշխատութեամբ ե- ղեն ձեռնաու յայսմ տպագրութեանս: Եւ պակասութեան սորին Անմեղադիր լերուք: Եւ որ յիշէ յիշեալ լիցի Ի քրիստոսէ Ի միւս անգամ զպատեանն որ է օրհնեալ այժմ եւ անգրաւ յաւիտեանս ամէն Հայր մեր որ յերկինս սուրբ:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

922

1641

9

ԺԱՄԱԳԻՐՔ ԱՏԵՆԻ: Նոր Զուղա, հրտ. Խաչատուր Կեսարացի, տպ. Ամենափրկիչ Վանքի, 1642, ՈՂԴ (694) + 1 չէ. էջ = 695:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

Զունի: Կը սկսի «Հրաժարիմք Ի սատանայէ...»

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Ա

Ով վայելող սուրբ մատենիս
Մաղբեմ յիշել զեղկելիս:
Ազարիայ շարօղ տառիս
Դաւթի սրբոյ երգարանիս:
Նաեւ յիշել մաղբեմ ընդ իս
եւ զսարգիսն
Ոմն շիմօղ Իղթի եւ մրիս
Միսմ գիմուցօղ եւ տպօղ քարտիս:

էջ 604

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Բ

Փառք Համադոյ զուգափառ Հասարակատիւ անբաժանելի սուրբ երբօրդութեան.

դոյացուցչին բոլորից եղանակաց։ Զօր։ եւ Որդւոյ եւ սուրբ Զօղւոյ յառաջ քան զամենայն յաւիտեանս։ Եւ այժմ։ Եւ անկէտ յաւիտեանս։ Ամէն։

Որոյ ամենառատ շնորհին յանկելեալ կատարեցաւ տպագրութիւն Հոգէնուոյ սաղմոսացն զաւթի ընդ ամին եւ կարգաւորութիւն Հասարակաց աղօթից եկեղեցեաց Հայաստանեայց։

Յամի Հաղար եւ ինսնէրորդի եւ միակ թուոյ։ Յամսեանն։ Հայոց տրէի երեք։ Եւ Հոռոմայեցոց։ Յունիարի ի երկոտասան։

Յաշխարհիս պարսից։ Արքայանիստ քաղաքիս ըստ զրոց չօշ կոչեցելոյ։ որ այժմ ասպաշան արտածայնի։ Ի զիւղաքաղաքիս նոր ջուղայոյ։ Ընդ Հովանեաւ սուրբ ամենափրկչի վանիցս։ Որ է մենաստան կուսակրօնից բանասիրաց։ Ի թաղաւորութեան պարսից Շահ ասփւոյն։

Եւ ի դիտապետութեան Հայոց Հանուրց սեփի։ Տեստե փիլիսոսի երեցս երանեալ երջանիկ Հայրապետի։ Եւ ի վերատեսչութեան Նահանգիս ընդհանուր պարսկաստանի Հեղաճօրի արհիեպիսկոպոսի եւ շնորհաբարդ Վարդապետի Տեսուն Խաշատրի։ որ է բնիկ քաղաքաւ կենտրոնի։ Որոյ ջանիւքն եւ աշխատութեամբն եղեւ տպագրութիւնս այս ի մէջ տոհմիս Հայկազեան Քանդի այս ամէնէրջանիկ վարդապետս խաշատուր օրրոտօրէ տեսանէր զտպագրութիւնս ի մէջ ազգացն լատինացւոց ցանկայր միշտ որպէսզի լիցի ի մէջ Հայաստանեայց եւ։ եւ յարամած խնդրէր Հնար զիւտի արուեստիս այսորիկ եւ իրբի։ ոչ զտաւ ուստեք առ ի ընդ զփափաք ցանկութեան իւրոյ։ ապաւինեալ այնուհետեւ ի Հոգիս սուրբ որ բաշխէ զշնորհս իւր առատապէս որք յուսան ի նա սկսաւ աշխատել իւրով միարան ուխտին մինչ զի ի կատար էջան զտպագրութիւն։ եւ սփռեալ տարածեաց զգիրս ի մէջ Հայաստանեայցս։ Որ եւ ժամադիրքս զայս աշխատասէր կամօք ջանացեալ յաւարտ էջան ձեռամբ իւրով։ Որ եւ մաղթեմ վայելուղացդ եւ պատահողացդ զի խնդրեալիք ի քրիստոսէ տալ սմա երկարակեաց խաղաղութեամբ տոռոջ կեանք։ Եւ յետ աստի կենացս ընդ սրբոց աշխատաջան վարդապետացն դասուորիք ի փառս Աստուծոյ ամէն։

Այլեւ խնդրեմ անմեղադիր լինել սակս անյարմարութեան քանդի ամենեւին ի վարպետաց ոչ է տեսեալ այլ իւրով Հանճարովն ըստ պարզեւելոյն սմայ ի Հոգոյն սրբոյ այսքան յայտ ամեալ երեւցոյց վասն օգտի բաղմաց։

Ընդ սրբոյ երջանիկ Զօրս յիշել մաղթեմ զմաքբասուն աշակերտեալ մանկունս իւր։ Զտէր Սիմէոն քաջ եւ արի աստուածաբան վարդապետն որ է աղբուր իմաստութեան։ Եւ զհեղաճօրի Տէր Դաւիթ վարդապետն ճգնասէր եւ զծերունի Տէր մկրտին։ Եւ զտէր բաղատասար վարդապետն։ Եւ զյովանէս վարդապետն։ Որ զնացեալ չրջի յաշխարհին լատինացւոց որպէսզի ուսեալ ի նոցանէ եւ եկեալ ուղղեցէ եւ Հաստատեցէ զստ ի մէջ Հայաստանեայց Ընդ որս յիշել աղբուրս եւ զայլ աշակերտեալ սրբամիտ սարկաւազունս։ Ըզաէր աւետիսն խօհմ։ Զխաշատուրն։ Զսիմէոնն Զգալուստն։ Զսահակն։ որք միշտ աշխատին ի վերայ դործառնութեան։ ոճաւք սրբադրելով եւ այլք կազմելով։ Այլեւ յիշել Հայցեմ ի սուրբ աղօթս ձեր։ Զմեծ յովանէս այս քաջագօտի որ է վերակացու սուրբ ուխտիս որպէս Հայր Հասարակաց խնամէ զամենեւեան։ Նաեւ զծերունի խահարար։ Զտէր յուսիկն որ ծեր զոլով սպասաւորութիւն անէ եղբարցն ամենեցունց։ Որոց քրիստոս լիցի վարձահատուց ըստ վաստակոց իւրեանց։

Ընդ սոցին յիշել պաղատիմ եւ զիս զստուպեալ Հէքս զկլրկին մարդով խթաղեալ սիմէոն կարօտ բանի։ Որ տկար անձամբ սակաւ ինչ աշխատեցայ ի վերայ սրբադրութեան սորա Հինգ կանոնի։ չափ եւ ի վերայ տօնացուցին զըլիսովին իսկ։

Էջ 605-608

ԹԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Գ

Գիտաստիք ո՛վ տօնասէրք զի մեծ եւ երանելի Հայրապետն Տէր Մովսէս որ նորոգեաց զՄ. էջմիածինն որոյ ըստ արժանոյն զօրոտանութիւն ատաքիշտսէր վարուցն եւ աշխատաջան վաստակոցն որ ի վերայ կարգաց եկեղեցւոյ եւ կրօնից Հաստատութեան ունէր այլում թողից ասել։ եւ կամ բաւական Համարեալ մեր զսման զյառաջագոյն ասացեալսն։ Սա ինքն վերայասացեալ սուրբ Հայրս մեր սահմանեաց տասն շարական աւել օրհնութիւն վասն բազում խորհրդոյ տասնեակ թուոյն։ Այլեւ վկայ ամենով զմեծ փիլիսոփայն։ եւ զհաւատարիմ

բաճակալայելուն զտարն ստեփաննա: Որ զաւագ օրհնութենէն տան տան շարական արար եւ ոչ աւելի կամ նուազ. ըստ տան զատուց բանականաց նմանապէս եւ սրբազան Հայրս կանոնեաց տան շարական ասել օրհնութեան ի փառս քրիստոսի եւ սրբոց նորա: Եթէ Հա-
ճեացին կամք եղբայրութեան ձերոյ տեան օրհնութիւն եւ եթէ ոչ ախորժիցէք կամք ձեր եղբայրն: Իսկ զմեզ ի մեղադրանաց եւ ի բամբասանաց ազատ թողուլ ազալեմք: Աւարտ
Հառ ժամադիրքս բոլորովին ի թուին Հայոց. ո. զ. եւ ա. Յապրիլ ամսոյ. իա. շնորհօք
քրիստոսի աստուծոյ մերոյ տեան ամենակալի: Որ է օրհնեալ յաւիտեանս ամէն: Խնդրեմք
ի ձէնջ որք պատահիցէք այսմ տպագրութեան յիշեալիք ի սուրբ յաղօթս ձեր զաշխատողսն
այսմ տպագրութեան: Զաէր յակորն. Զմարգարէն. Զբաղտասարն: Զսարգիսն. եւ զաղար-
իայն: Ընդ սոսին եւ զնուաստ. Սիմէօն որ սակաւ իւշ աշխատեցայ ի վերայ սրբազրութեան
սորա: եւ որք յիշէր յիշեալ լիջիք ի քրիստոսէ աստուծմէ մերոյ որ է օրհնեալ յաւիտեանս
ամէն:

Իջ 700-701

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

264-2

1642

10

ՍԱՂՄՈՍ: Վենետիկ, Հրտ. Յովհաննէս Անկիրացի, տպ. Սալիզաթաու, 1642, յՀ
(373) էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ՍԱՂՄՈՍ Ի ԴԱԻԻԹ: Կազմեցաւ ի մայրաքաղաքն Վանատիկ աւգնականութեամբ պատ-
ւական բժշկապետին Յովսէփոս Արամատարեոսին եւ Անդեղոս Պէլիսէլոս Աթինացոյն: Թվին
Հայոց մեծաց ՌՂԱ:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Ա

Յիշեալիք ի մաքրափայլ յաղօթս ձեր ով ընդերցողք զթարգմանիչն զյովհաննէսն
ղանկիրացին:

Իջ ԼԸ (38):

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Բ

Զաշխատողս ի ամս զնուաստ անկիրացի յովհաննէս թարգմանիչս յիշեալիք ի տէր
որ ե ամ բազում աշխատութեամբ ինքն միակի զայս չափս ի յայտ եւ ի կատարելութիւն
եւան:

Իջ ՄԺԸ (218):

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Գ

Պայծառ ընդերցողաց ողջոյն եւ ծանուցում:

Փառք եւ օրհնութիւն անրաթանելի եւ միասնական սուրբ երբորդութեան Հաւր եւ
որդո՛ր եւ Հոգոյն սրբո՛ր այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից:

Արդ կատարեցաւ տպագրական սուրբ երգարանս զոր Հոգին սուրբ թելադրեաց ի
շրթունս մարգարէին եւ աստուածաճօրն զաւթի. ի վայելումն եւ ի պայծառութիւն ման-
կանց եկեղեցոյ ամենայն քրիստոնէից. Զոր եւ ես նուաստ յոգի յոհաննէս անկիրացիս տե-
սանէի զպակասութիւն գրեանց ազգիս Հայոց եւ վարանէի ի մօրի եթէ զինչ լինի Հնար բաղ-
մանալոյ Հին եւ նոր կտակարանաց. քանզի պատճառ նուազութեան այս էր զի բազում ծա-
խիւր եւ զժուարթութեամբ Հազիւ կարէ որ ըստանալ ա. զիրք. կամ բ. կամ. երիս. թող թէ
պիտոյանայ բաղում:

Վասն այս պատճառի եղայ ի մօրի իմոյ զարուեստ տպագրութեան օգնականութեամբ
Հոգոյն սրբոյ եւ աղօթիւք սրբաճոյ կուսին մարիամու աստուածամանին. եւ բարեխաւսու-
թեամբ ընտրեալ անաթոյն սրբոյն պօղոսի առաքելոյն. Դիմեցա յուսով եւ փափաքանօք ի

Հոռմ քաղաք եւ անդ. դ. ամ բազում աշխատութեամբ եւ բազում նեղութեամբ. եւ բազում չարչարանաւք. զոր չէ հնար ի դիր արկանել զոր ծածկադէտ ստեղծաւդն իմ գիտէ. եւ հանի զպողոպտան եւ զկաղապարքն զծաղիկքն եւ զծաղկադրերն բազում աշխատութեամբ:

Եւ յետոյ եկեալ հասա ի վէնէտիկ սկսա ի դործ արկանել:

Զոր եւ նկարեցաւ տպագրական երգարանս դաւթի ի թվականս Հայոց. ողա. Ի ժամանակիս իշխանաց իշխանի պայծառազոյն Փրանկէսկոս էրիցո դուճին. մեծաւորաց հրամանաւ եւ բրվիլէնով ձեռամբ իմոյ նուաստ անկիրացի թարգմանիչ յոհաննէսին որ ճիւղանի մօլինո կոչի ի լաւ եւ բնտիր յարկնակէ դառնեցոյ եւ յայլ բնտիր վարդապետաց բաւարար անկէ օրինակէ. քննութեամբ եւ վերակացու եւ հասու լալ տպագրեցաւ զսուրբ զիբքս առ ի պայծառութիւն մանկանց եկեղեցոյ ազգիս Հայոց:

Դարձեալ աղաչեմ զմեզ որ հանդիպէր սմա կարդալով կամ աւրինակելով յիշեցէք ի մաքրափայլ աղաթս ձեր զնուաստ անկիրացի յոհաննէսս որ պատճառ եղէ թէ զրին եւ թէ տպագրելոյն. եւ զպատուական այլն յովսէփոս արօմաթարիօն որ սակով եւ արծաթով օգտեաց ինձ. եւ զմնաւդն իմ զգիտեալն ի բրիտտոս զմուրաս սարկաւադն. եւ զմայրն իմ զգիտեալն. եւ զերկու որդիքս իմ զմիբայէլն եւ զգարբիէլն. եւ զայլ ամէն արեան մերձաւորս իմ. եւ դուք ընկալէիք զնոս:

Դարձեալ ծանիք զի ամենայն ինչ սորա ընտրութեամբ ժողովեցի եթէ ձեւ գրերուն եւ եթէ զլար տողերուն եթէ զամենայն եւ զթուիթն թէ զկանոնքն եւ եթէ ծաղկադրերն եթէ զօրտկերքն եւ եթէ զկապն. մանաւանդ զյարինակն որ բազում քննութեամբ եւ բազում աշխատութեամբ ի յայսպիսի հասուցի աղաթիւք ձերովք. եւ դուք որպէս վայել է ձեր սրբութեանդ այնպէս ընդունիք:

Եւ այլ յիշեցէք զտղահասակ մառունկն զյովսէփոսն որ աւղնութիւն արար ինձ ի շաբէլն զրին եւ է. բժանամեա մանուկ զոր տէր աստուած զինքն անփորձ պահէ ի վերա երկրի ամէն:

Դարձեալ աղաչեմ յիշեցէք ի բրիտտոս զտարանացի մահաւոր աստուածատուն որ բազում օգնութիւն արար ինձ ի սրբազրին եւ ի յըստուգարանն. զոր տէր աստուած տացէ զգիտեալնն ասա եւ ի հանդերձեալն ամէն: Ի տպագրատունն սալիզաղառ:

Էջ ԾՀ-ԾՀԳ (370-373):

ԾԱՆՈԹ. Վերջաւորութեամբ աւելցուած է Ս. Ներսէս Շնորհալիի «Հաւատով Խոստովանիմքը: Կիւպէնկեան Մատենադարան

223-2

1642

11

ՆԵՐՍԵՍ ԵՆՈՐՀԱԼԻ: ԹԻՍՈՒՍ ՈՐԴԻ: ՎԵՆԵՏԻԿ, հրատ. Թովհաննէս Անկիրացի, տպ. Սալիզաղառ, 1643, 2 չհ. + ԾԻԵ (525) = 527 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ՏԵԱԹՆ ՆԵՐՍԵՍԻ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ: Նուէր մաղթանաց. Ներշափական տաղիւ. Ողբումն հեծութեան ի խորոց սրտէ խօսք ընդ Աստուծոյ:

ԹԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Մանուցում պայծառ ընթերցողաց:

Փառք եռակի անբաժանելի եւ մի տէրութեան հօր եւ որդոյ եւ հոգոյն սրբոյ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից ամէն Որ ետ կարողութիւն նուաստ եւ տառապեալ անձին իմոյ Եօհաննէս անկիրեցոյ թարգմանչի որ մականունն ըստ Հոռմայեցոց ճիւղանի մօլինո ասի. հասանել ի յաւարտ տպագրութեան արհեստիս զոր բազում ջանիւք եւ շատ նեղութեամբ տքնեալ եւ աշխատեալ այս զ ամ է զոր կախեալ կամ վասն տպագրութեան արհեստիս ասպանելով ի յոյն ամենեցուն ի բրիտտոս աստուած եւ ի շնորհաբաշխ հոգին սուրբ. բարեխաւսութեամբ սրբոհոյ աստուածածնին եւ աղօթիւք սրբոյն գրիգորի մերոյ լուսաւորչին. եւ բարեխաւսութեամբ ընտրեալ անօթոյն եւ առաքելոյն պողոտի. Եղի ի մօի զտպագրութեան արհեստն առ ի պայծառութիւն ազգիս Հայոց. Այլ եւ պատճառ աշխատանաց մերոց այս էր.

դի Յուրհայեցի Սրապիոն կաթողիկոսն բազում փափաք ունէր վասն տպագրութեան ար-
հեստիս եւ ոչ եղև հասու ետեա պատուէր աշակերտին իւրոյ տէր զբիղոր քաջ բարունակե-
տին կեստրիոյ լինի եթէ դու կարողանաս տպագրութեան արհեստի եւ նայ եւս ոչ կարողա-
ցաս. իսկ նա ինձ մեղաւորիս եւ անարժանիս իրր հարկս ի վերայ եղևոյ պատուիրէր ինձ
հանապազ եթէ լինի դու կարողա՞նաս. վասնզի իմ ծանօթութիւն կայր ընդ ազգիս Փռանկաց
Եթէ կարգայոյ՞ եւ եթէ յեղաւ. այսպէս յանձին կայևայ ջան եղի աղօթիւք նոցա. Զոր եւ
պարզեաւտուն ամենեցուն քրիստոս պարզեւեաց ի ձեռին իմոյ զայս չափն առ ի պայծառու-
թիւն մանկանց սրբոյ եկեղեցոյ ի տանս հայոց.

Զոր եւ հասի յաւարտ ընդ ձերում աղօթիւք. իսկ եթէ նուազութիւն գտանէք ներե-
ցէք իմում պակասութեանս դի կար մեր այս էր.

Արդ եղև կատարումն եւ աւարտումն երգոյս Տեսոն ներսեսի հայոց կաթողիկո-
սին. զոր անուանեալ կոչի յիսուս որդի. ի լաւ եւ յրնաիր յորինակէ բազում քննութեամբ եւ
բառուգրանկոյ՞. ի թվականիս հայոց հազար եւ դր. ի հայրապետութեան հայոց Տեսոն
փիւղպոսի սրբադան կաթողիկոսի ի վայելոյ՞ եւ գեղեցկաւն կղզիս վանատկոյ. եւ յի-
սանութեան նոյն քաղաքի փրանկէսկոս էրիցու դուճի. եւ մեծամեծաց հրամանաւ եւ բրդի-
լէճոյ.

Դարձեալ աղաչեմ զձեզ որք հանդիպիք սմայ կարգայոյ՞ եւ կամ օրինակելոյ Թիւ-
սէր ի քրիստոս զնուստ յոգի յոհաննէս անկիւրեցի. եւ զձեզն իմ զմուրատ սարկաւազն
եւ զփաշամէլիք. եւ զգեոտարոյս զուակըն իմ զմիբայէլն եւ զգարբիէլն եւ զայլ ամենայն
արեան մերձաւորսն իմ. եւ դուք յիշեալ լի՞նիք ի տեսանէ աստուծոյ մերոյ ամէն.

Դարձեալ յիշեցէք ի քրիստոս զրժիշտպետն զյովսէփոս ալօմաթարիս. եւ զանբեղոս
բէլիսէլոն որք ձեռնառւ եղևն ինձ Ժաթիւք եւ ընչիւք.

Դարձեալ յիշեցէք ի քրիստոս զտարանապի մահտեսի աստուածատուն որ օղնու-
թիւն արար ինձ ի սրբապրելն. այլ եւ զօրինակն շնորհաց ինձ զոր տէր աստուածն մեր
տացէ զփոխարէնն աստ եւ ի հանգերձեալն ամեն.

Կատարեցաւ զիրք ք. նախ սաղմոս. եւ ապայ յիսուս որդի.

ի տպագրատունն Սալիգաթաու.

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

ՏԻՒՂԻ ՇՆ.

(Շար. 1)